

ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО СЛОВНИКА ЛЕКСИКИ МИСЛИВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті викладено теоретичні засади укладання мотиваційного словника лексики мисливства української мови. Описано структуру словникової статті мотиваційного словника української лексики мисливства.

Ключові слова: мотиваційний словник, лексика мисливства, тематична група, мотиваційна ознака, мотивація.

В статье изложены теоретические принципы составления мотивационного словаря лексики охоты украинского языка. Описана структура словарной статьи мотивационного словаря украинской лексики охоты.

Ключевые слова: мотивационный словарь, лексика охоты, тематическая группа, мотивационный признак, мотивация.

The theoretical principles of composing the motivation dictionary of the vocabulary of hunting in the Ukrainian language are presented. The structure of the entry of the motivation dictionary of the vocabulary of hunting is described.

Key words: motivation dictionary, vocabulary of hunting, thematic group, motivation characteristic, motivation.

Сьогодні дослідження природи термінів, терміносистем, їхньої структури відбувається у двох напрямках: теоретичному (зокрема, питання специфіки визначення природи термінів як знаків спеціальних понять, закономірності творення термінологічної лексики та шляхи її поповнення розглянуто в працях Т. Р. Кияка, Т. І. Панько, О. А. Сербенської, М. Д. Гінзбурга, А. С. Дякова та ін.) та практичному (так, вивченню медичних термінів з метою нормування присвячені праці Л. І. Петрух, І. М. Головка, Л. М. Полюги, економічних – О. П. Винник, О. В. Чуешкової, екологічних – Л. І. Сидоренко, С. В. Овсейчик, хімічних – Г. В. Наконечної, Н. А. Цимбал та ін.).

У зв'язку з посиленням уваги до дослідження становлення терміносистем, появою нових слів та запозичень у цих терміносистемах, особливого значення набувають галузеві словники. Останні є об'єктом дослідження термінологічної лексикографії, або термінографії як науки про теорію та практику створення термінологічних словників [3, с. 89]. Ця наука є комплексною, оскільки поєднує в собі термінознавство як науку про терміни, і лексикографію, метою якої є створення словників [5, с. 6]. До завдань термінографії належать систематизація, впорядкування та уніфікація наукової термінології української мови [4, с. 332].

Серед наявних класифікацій термінологічних словників найдоцільнішою вважаємо типологію М. В. Комової: тлумачні, перекладні, тлумачно-перекладні, довідники, енциклопедії, енциклопедичні словники (за способом вираження лексичного значення слова); універсальні, багатогалузеві, галузеві

та вузькогалузеві (за широтою охоплення термінологічної лексики); загальні та часткові (за типом структурно-словотвірної будови) [6, с. 13–25].

Мотиваційний словник – словник суто лінгвістичний, є базою для створення галузевих словників. Особливістю цього окремого типу словників є те, що вони передбачають лексикографічний опис мотиваційних відношень у лексиці. Саме тому вбачаємо за необхідне підготувати мотиваційний словник лексики мисливства української мови як основу для укладання тлумачного словника лексики мисливства.

Метою статті є обґрунтування засад укладання мотиваційного словника лексики мисливства української мови та розгляд структури цього лексикографічного типу словника. Це зумовлює вирішення таких **завдань:**

– обґрунтувати необхідність лексикографічного опису мотиваційних відношень у лексиці мисливства української мови;

– описати структуру словникової статті мотиваційного словника української лексики мисливства.

О. І. Блінова виділяє такі різновиди мотиваційних словників: тлумачний мотиваційний словник літературної мови та діалекту, мотиваційний словник письменника, словник внутрішньої форми слова, частотний мотиваційний словник, мотиваційний зіставний словник, термінологічний мотиваційний словник [1].

Метою термінологічного мотиваційного словника є фіксація лексикографічного опису мотиваційних відношень. Е. А. Штейнґарт корисність цього

лексикографічного типу словника вбачає у вирішенні проблеми синонімії та полісемії, метафорійності терміна, проблеми наявності-відсутності емоційно-стилістичних конотацій у термінологічних одиницях, проблеми термінологічної системності тощо [9, с. 3].

Обґрунтовуючи засади укладання мотиваційного словника української лексики мисливства, слід особливу увагу звернути на поняття *мотивації*, яке О. І. Блінова пояснює як зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість. Останню та сама дослідниця вважає структурно-семантичною якістю слова, яка дозволяє зрозуміти раціональність зв'язку значення й зовнішньої оболонки слова (лексеми) на основі його лексичної і структурної співвіднесеності [1].

Дослідженню мотиваційних процесів присвячено низку праць, серед них наукові розвідки А. Д. Аділової, О. І. Блінової, П. Ю. Гриценка, Т. Л. Канделакі, Т. Р. Кияка, О. О. Селіванової, Н. А. Цимбал та ін.

У працях з термінології серед основних характеристик терміна згадується мотивованість. Е. Ф. Скороходько характеризує мотивованість як системність відповідності між планом змісту і планом вираження лексеми [12, С. 77]. Заслугує на увагу й обґрунтування цього терміна лінгвістом Л. Г. Федюченко, тобто мотивованість є здатністю терміна пояснити вибір того чи іншого мовного знака для позначення спеціального поняття [15, с. 10].

У сучасному мовознавстві традиційною є думка, що мотивованими є ті слова (значення слів), що мають збережену внутрішню форму [7, с. 337]. Внутрішня форма слова – це невербальне утворення, що визначається мотиваційною ознакою, яка береться в основу найменування. Ця ознака вербально експлікує внутрішню форму слова. Наприклад: мотиваційна ознака назв птахів, на яких ведеться полювання, експлікує внутрішню форму, яка може вказувати на: а) функцію: *мовчун* – річний самець глухаря або тетерева, який починає співати в кінці токування [11, с. 97]; б) зовнішню подібність: *колесо* – розпушений хвіст тетерева, глухаря [11, с. 73]; в) ознаку кольору: *сіра куріпка* – мисливський птах родини фазанових [11, С. 145] та ін. Внутрішня форма мотиваційної ознаки назв тварин, на яких ведеться полювання, може мати значення: а) функції: *купалище* – яма, вирита кабаном у перезволоженому місці, де звір любить валятися у болоті [11, с. 80]; б) зовнішньої подібності: *лопата* – лопатоподібні роги лося [11, с. 85]; в) ознаки кольору: *ведмідь бурий* – ссавець ряду хижих звірів бурого кольору [11, с. 23] тощо.

Лексична мотивованість передається мотиваційною (лексичною) ознакою у слові (*свічка* – крутий, майже вертикальний політ птаха до переходу його в горизонтальний політ [11, с. 143]; *гребінь* – м'ясистий виріст на голові деяких курячих птахів і пернатих хижаків [2, с. 356]; *кокарда* – біла бляха на лобі у лисухи [2, с. 366]; *борода* – пучок довгого волосся внизу морди лося [2, с. 349] та ін.).

Словотвірна (структурна) мотивованість передбачає вираження класифікаційної ознаки у слові, яка вказує на певні ономазіологічні категорії (процесуальність, предметність, атрибутивність: *бекання* – звуки подібні до мекання вівці, які видає рульовим пір'ям у

повітрі бекас, який токує [11, с. 11]; – суфікс-*ани* є показником процесуальності; *листопадник* – зайченя останнього виплоду (в період опадання листя – в листопаді) [11, с. 84] – суфікс-*ник* має значення предметності; *живучість* [11, с. 26] – суфікс-*ість* вказує на категорію атрибутивності тощо).

За способом мотивування (мовним та позамовним) виділяють абсолютну та відносну мотивованість. Абсолютний тип мотивованості слова (здебільшого звуконаслідування) зумовлений безпосередньо звуковою формою (*дерг, жв'як* [11, с. 10]), а відносний – посередництвом інших номінацій. На думку С. Ульмана, слова можуть бути фонетично, морфологічно та семантично мотивованими [14, с. 251]. У терміносистемі мисливства представлені лексеми, мотивовані як за абсолютним, так і за відносним типом.

Залежно від семантики лексичних одиниць та їх функціонального призначення у структурі української лексики мисливства загалом виділено 15 тематичних груп: назви тварин, на яких ведеться полювання; назви птахів, на яких ведеться полювання; назви спеціально вихованих для полювання птахів; назви порід мисливських собак; назви мисливських засобів (знарядь); найменування хвороб мисливських тварин та птахів; назви мисливських наказів, команд; назви галузей наук, пов'язаних із мисливством; найменування мисливських угідь; назви осіб, які працюють у галузі мисливського господарства; назви видів полювання; найменування мисливських трофеїв; назви мисливських процесів; назви природних або синтетичних речовин; найменування методів, які застосовуються у мисливській справі [13, с. 117].

Наведемо приклади морфологічно мотивованих мисливських лексем: *пуховик* – пташеня, яке ще не піднялося на крило [11, с. 136] (тематична група **назв птахів, на яких ведеться полювання**); *гречишник* – зайченя, яке народилося в пору цвітіння гречки [11, с. 40] (тематична група **назв тварин, на яких ведеться полювання**); *настовик* – заєць зимового виплоду, що народився під час насту [11, с. 101] (тематична група **назв тварин, на яких ведеться полювання**) та ін. Семантично мотивованими словами, тобто словами, мотивованість яких виражена лексико-семантичними засобами мови, у вищезгаданих тематичних групах української лексики мисливства є: *шолом* – роговий наріст без форми, який покриває верх голови самця козулі [11, с. 173] (тематична група **назв тварин, на яких ведеться полювання**); *спиці* – перші без відростків ріжки молодого лося, козулі [11, с. 148] (тематична група **назв тварин, на яких ведеться полювання**); *колесо* – розпушений хвіст тетерева, глухаря [11, с. 73] (тематична група **назв птахів, на яких ведеться полювання**); *кокарда* – біла бляшка на лобі лиски [11, с. 72] (тематична група **назв птахів, на яких ведеться полювання**) та ін.

Важливе для лексикографічної практики питання повноти чи частковості мотивованості слів залишається дискусійним і до кінця не розв'язаною. Аналіз наукових розвідок (А. Д. Аділової, О. І. Блінової, Т. І. Вендіної, Т. І. Панько, І. М. Кочан, І. М. Мацюк та ін.) показав відмінності у дефініціях *повністю мотивованих* та *частково мотивованих* слів. Зокрема,

О. І. Блінова вважає, що повністю мотивованими словами є ті слова, звукова оболонка яких складається із елементів, що виявляють і мотиваційну (лексичну), і класифікаційну ознаки. Іншими словами, повністю мотивованим словам властива одночасно лексична та структурна мотивованість, відповідно частково мотивовані слова мають лише лексичний або структурний різновид мотивованості [1, с. 70]. Також поширеною є думка, що повну мотивованість мають назви, значення яких виражаються значеннями їх складників (морфем, основ), а часткову мотивованість – слова, семантика яких характеризується ідіоматичністю [7, с. 176].

У лінгвістиці описано методику проведення мотиваційного аналізу (А. Д. Аділова, О. О. Штейнгарт, О. І. Блінова, О. О. Селіванова, Н. А. Цимбал та ін.).

У нашому дослідженні використано таку схему мотиваційного аналізу лексики мисливства: вокабула (описувана лексична одиниця з тлумаченням) у називному відмінку та її мотиваційна характеристика:

- мотиваційна ознака: компонент похідної номінаційної одиниці, який є вербальним виразником її внутрішньої форми;
- лексичний мотиватор: слово-мотиватор, яке є виразником лексичної мотивованості;
- структурний мотиватор: слово-мотиватор, яке є виразником структурної мотивованості;
- аналіз мотиваційної ознаки: мотиваційна форма та мотиваційне значення;
- мотив номінації (субстантивні, ад'єктивні, процесуальні мотиваційні ознаки);
- типи мотивованості (абсолютна / відносна, фонетична / морфологічна / семантична, повна / часткова);
- типи внутрішньої форми слова (метафорична / неметафорична, лексикалізована / нелексикалізована, варіантна / неваріантна);
- зумовленість вибору мотиваційної ознаки [8, с. 82].

Словникова стаття пропонованого мотиваційного словника української лексики мисливства містить такі скорочення:

- ПМ – повністю мотивована назва;
- ЧМ – частково мотивована назва;
- НМ – немотивована назва;
- МО – мотиваційна ознака;
- ЛМ – лексичний мотиватор;
- СМ – структурний мотиватор;
- МФ – мотиваційна форма;
- МЗ – мотиваційне значення;
- ВФС – внутрішня форма слова.

Наприклад, повністю мотивованою (ПМ) назвою є слово *дергання* – звуки, які видає деркач, що токує

[11, с. 43] (тематична група **назв птахів, на яких ведеться полювання**), оскільки репрезентує відношення як лексичної мотивованості (ЛМ): *дергати* 'видавати звуки «дерг»'; так і структурної: *бекання* 'звуки подібні до бекання вівці, які видає рульовим пір'ям в повітрі токуючий бекас'; *жвякання* 'привітні звуки селезнів під час шлюбного періоду' (при цьому суфікс – *ани* вказує на процесуальність). Мотиваційною ознакою (МО) цієї лексичної одиниці є звуконаслідування *-дерг*, відповідно мотиваційною формою (МФ) є ДЕРГА/ННЯ, а мотиваційним значенням – 'те, що схоже на звук «дерг»'. Подібність звуків лежить в основі мотиву або принципу номінації. Характеризуючи мотивованість, слід зазначити, що вона є відносною (морфемі слова є немотивованими), морфологічною. Внутрішня форма слова (ВФС) визначається як неметафорична, нелексикалізована, неваріантна та жива структура цього слова. Зумовленість вибору мотиваційної ознаки (МО) спричинена позамовною дійсністю.

Частково мотивованою є лексема *мишкувати* з тематичної групи **назв тварин, на яких ведеться полювання**. Цю лексему описуємо як приклад словникової статті:

ЧМ *Мишкувати* – добування мишей і полівок лисицею з-під снігу.

МО: об'єкт > процес.

МФ: МИШК/УВАТИ; МЗ: 'полювати на мишей'.

ЛМ: *миша* 'невелика тварина ряду гризунів, переважно сірого кольору, з гострою мордочкою і довгим тонким хвостом'.

Мотив номінації – функція.

Мотивованість – відносна, морфологічна, часткова.

ВФС – неметафорична, нелексикалізована, неваріантна, жива.

Зумовленість вибору МО – мовні, ментально-психологічні чинники.

Немотивованою назвою є слово *соболь* (у російській мові *соболь*, білоруській – *собаль*, болгарській – *соболец*, має значення «ховрашок») [4, с. 340], оскільки внутрішня форма є непрозорою та її важко пояснити значеннями тих компонентів слова, до складу якого вони входять.

Отже, створюваний мотиваційний словник лексики мисливства української мови має на меті зафіксувати мотиваційні відношення у лексиці мисливства з метою її систематизації та унормуванню цього шару лексики.

У перспективі – укладання тлумачного словника української лексики мисливства на базі лексикографічно описаного мотиваційного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блінова О. И. Мотивология и ее аспекты / Блінова О. И. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2007. – 394 с.
2. Велика енциклопедія мисливця / [авт.-уклад. Л.А. Бондарчук]. – Донецьк : Бао, 2000. – 400 с.
3. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. – Вена-Харьков : Фолио, 1998. – 160 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – Т. 5 : Р–Т. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 340.

5. Зміст та поняття «термінологічна лексикографія» : матеріали Міжнародної наукової конференції [«Українська термінологія і сучасність»], (Київ, 5-6 вересня 2007р.) / М-во освіти і науки України, Інститут української мови НАН України. – К. : Інститут української мови НАН України, 2007. – 332 с.
6. Комова М. В. Українська термінографія (1948-2002) : бібліограф. покажчик / М. В. Комова. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 112 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [ред. В. Н. Ярцева.]. – М. : Русский язык, 1990. – 685 с.
8. Мотиваційний аналіз як прийом дослідження термінологічної лексики : матеріали Міжнародної наукової конференції [«Українська термінологія і сучасність»], (Київ, 10-12 вересня 2009 р.) / М-во освіти і науки України, Інститут української мови НАН України. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – С. 77–82.
9. Мотивационный словарь профессиональной лексики алюминиевой промышленности [авт.-сост. Штейнгарт Е. А.]. – Красноярск : Трансформ, 2005. – 80 с.
10. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Львів : Світ, 1994. – 215 с.
11. Рудишин М. П. Словник-довідник мисливця / Рудишин М. П., Колісник Б. І., Авдеєнко Є. П. – К. : Урожай, 1992. – 176 с.
12. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с.
13. Тематична структура української лексики мисливства: матеріали Міжнародної наукової конференції [«Українська термінологія і сучасність»], (Київ, 10-12 вересня 2009р.) / М-во освіти і науки України, Інститут української мови НАН України. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 116 с.
14. Ульман С. Семантические универсалии / С. Ульман. – М. : Высшая школа, 1970. – С. 251–299.
15. Федюченко Л. Г. Терминологическое поле в когнитивной структуре учебного научного текста : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук / Л. Г. Федюченко. – Тюмень, 2004. – 22 с.